https://sandeepksah.com.np/2025/01/02/job-creation-the-solution-to-unemployment/

लेखक: संदीप कुमार साह

प्रकाशित मिति: २०८१/०२/३१ गते

प्रकाशक: प्रशासन डट कम

रोजगारीको सिर्जना: बेरोजगारीको समाधान

परिचय

बेरोजगार भन्नाले काम नभएको वा बेकामे वा इलमधन्दा केहि नभएको व्यक्तिलाई सम्झनु पर्दछ भने बेरोजगारी भन्नाले बेकारी वा रोजगारी नहुने स्थितिलाई बुझाउँछ। संयुक्त राष्ट्र संघका अनुसार काम नभएका व्यक्तिहरू, काम खोज्दै गरेका व्यक्तिहरु, हाल कामको लागि उपलब्ध रहेका व्यक्तिहरु, आफ्नो रोजगारी गुमाएका वा स्वेच्छाले काम छोडेका व्यक्तिहरू नै बेरोजगार हुन। आर्थिक सहयोग तथा विकास संगठनका अनुसार बेरोजगार भन्नाले निर्दिष्ट उमेर वा तोकिएको उमेरभित्रका व्यक्तिहरू जो कुनै पनि रोजगार वा स्व-रोजगारमा संलग्न नभएको तर कामको लागि उपलब्ध रहेको अवस्था हो।

रोजगारीको हक सम्बन्धी ऐन, २०७५ अनुसार बेरोजगार व्यक्ति भन्नाले एक आर्थिक वर्षमा न्यूनतम एक सय दिन रोजगारमा संलग्न नभएको वा कम्तीमा तोकिए बमोजिमको आय आर्जन हुने स्वरोजगारमा संलग्न नरहेको अठार वर्ष देखि उनान्साठी वर्ष उमेर समूहको नागरिक सम्झनुपर्छ।

केन्सका अनुसार बेरोजगारी

जाँन मेनार्ड केन्सको रोजगारी सिद्धान्त एउटा आर्थिक सिद्धान्त हो, जसको मुख्य उद्देश्य रोजगारीको सिर्जना गर्नु वा बढोत्तरी गर्नु हो। यस सिद्धान्त अनुसार वृद्धि र लगानीको माध्यमबाट सञ्चालित आर्थिक नीतिको प्रभावले पनि बेरोजगारी हुने गर्छ। केन्सले बेरोजगारीको माग पक्षको विश्लेषण गरेका छन्। उनको विचारमा अर्थतन्त्रमा प्रभावकारी माग घट्न गयो भने बेरोजगारी बढ्छ। अर्थतन्त्रमा कुल माग बढाउना साथ बेरोजगारीको समस्या समाधान हुन्छ। कुल मागमा उपभोग, लगानी, सरकारी खर्च र निर्यात समावेश हुन्छ। केन्सका अनुसार अर्थतन्त्रमा कुल मागले मुख्य रूपमा रोजगारीको स्तर निर्धारण गर्दछ। (स्रोतः रोजगारी, ब्याज र पैसाको सामान्य सिद्धान्त)

ओकुनका अनुसार बेरोजगारी

ओकुनले सन् १९६० मा बेरोजगारी र देशको कुल गाहस्थ्य उत्पादन (जीडीपी) बीचको सम्बन्ध विश्लेषण गरेका थिए। उनले मुद्रास्फीति नियन्त्रण गर्न र रोजगारीलाई प्रोत्साहित गर्न वित्तीय नीतिको प्रयोग गर्न वकालत गरेको थियो। ओकुनका अनुसार अर्थतन्त्रमा सम्भावित कुल गाहस्थ्य उत्पादनबाट प्रत्येक तीन प्रतिशतले कुल गाहस्थ्य उत्पादन घटाउँदा बेरोजगारीमा एक प्रतिशत वृद्धि हुने गर्दछ। त्यसैगरी कुल गाहस्थ्य उत्पादनमा तीन प्रतिशतको वृद्धिले बेरोजगारीमा एक प्रतिशतले कमी आउँछ। बेरोजगारी घट्दा देशको उत्पादन बढ्ने ओकुनको निश्कर्ष रहेको छ।

वर्तमान अवस्था

वर्ल्ड इमप्लोएमेन्ट एण्ड सोसल आउटलुक, २०२३ अनुसार विश्वव्यापी रुपमा बेरोजगारी दर ५.१ प्रतिशत रहेको छ । विश्व बैंक (२०२२) का अनुसार सबैभन्दा बढी बेरोजगारी दर दक्षिण अफ्रिकामा २८.८ प्रतिशत र सबैभन्दा कम कतारमा ०.१ प्रतिशत रहेको छ । नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण, २०७४ अनुसार नेपालको बेरोजगारी दर ११.४ प्रतिशत रहेको छ । वर्ल्ड इकोनोमिक फोरमका अनुसार आगामी वर्षहरूमा कृत्रिम बौद्धिकताले ८५ मिलियन रोजगारीको अन्त्य गर्नेछ भने ९७ मिलियन नयाँ रोजगारी सृजना हुनेछ । अन्तराष्ट्रिय मुद्रा कोषका अनुसार कृत्रिम बौद्धिकताले विकसित अर्थतन्त्रमा लगभग ६० प्रतिशत, उदीयमान अर्थतन्त्रमा ४० प्रतिशत र न्यून आय भएका देशहरुमा २६ प्रतिशत कामदारहरुलाई प्रभावित गर्न सक्छ । म्याकिन्सेको प्रक्षेपण अनुसार कार्य गतिविधिहरू जुन आज कुनै कामदारको समयको ६०-७० प्रतिशत खर्च गर्छ अब चाँडै स्वचालित हुन सक्छ । गोल्डम्यान सक्सले कृत्रिम बौद्धिकताले ३०० मिलियन पूर्णकालीन रोजगारीहरूलाई स्वचालनमा परिणत गर्न सक्छ भन्ने अनुमान गरेको छ ।

बेरोजगारीका कारणहरु

संवैधानिक रुपमा रोजगारी सम्बन्धी अधिकार तीनवटै तहका सरकारलाई प्राप्त भए पनि यसको व्यवहारिक रुपमा कार्यान्वयन नहुन सक्नु पनि बेरोजगारीको एउटा मुख्य कारण रुपमा रहेको देखिन्छ । बेरोजगारीका धेरै कारणहरु छन् । नेपालको वर्तमान अवस्था र परिवेश अनुसार बेरोजगारीका मुख्य कारणहरु यस प्रकार रहेका देखिन्छन् ।

- **आर्थिक गतिविधिहरुको कमी:** आर्थिक संकट वा मन्दीको प्रभावले विभिन्न आर्थिक गतिविधिहरुमा संकुचन आउने गर्दछ । आर्थिक गतिविधिहरुमा संकुचन आउनाले उत्पादन, रोजगारीका अवसरहरु र निर्यातमा समेत कमी आउँछ । जसको परिणामस्वरुप रोजगारीका अवसरमा कमी आउँछ र बेरोजगारी बढने गर्दछ ।
- **काम गर्ने संस्कृतिको अभाव:** काम सानो वा ठूलो हुदैन् । नेपालमा कामलाई जातजाती, धर्म, संस्कृतिको आधारमा बाँडफाँड गरिएको हुनाले कामलाई सामाजिक प्रतिष्ठासंग जोडिएर हेरिन्छ । श्रम र श्रमिकप्रतिको सम्मानको अभाव रहेका कारण देशमा उपलब्ध कतिपय क्षेत्रहरुमा रोजगारीका अवसरहरु हुदाँहुदै पनि बेरोजगार व्यक्तिहरु काम गर्न रुचाउँदैन् । रोजगारीका लागि विदेशिन खोज्छन् । अतः नेपालमा काम गर्ने संस्कृतिको अभावका कारण पनि बेरोजगारीको समस्या दिनानु दिन बढी रहेको अवस्था छ ।
- **सीपको कमी वा बेमेल:** सीपको कमी वा बेमेल पनि बेरोजगारीको मुख्य कारक हो । श्रम बजारमा उपलब्ध रोजगारीका अवसर अनुसारको सीपको कमी हुनु वा बेरोजगार व्यक्तिहरुसंग भएको सीप अनुसारको रोजगारीका अवसर उपलब्ध नहुनु वा रोजगारदातालाई आवश्यक सीप र बेरोजगार व्यक्तिहरुसंग भएको सीपहरुको बीचमा मेल नहुनुले पनि बेरोजगारीको समस्या बढेको देखिन्छ ।
- **समयानुकुल शिक्षा प्रणालीको अभाव:** श्रम बजारमा सहज रुपमा बिक्न र टिक्न सक्ने दक्ष, सीपयुक्त र व्यवसायिक जनशक्तिको उत्पादनमा हालको शिक्षा प्रणालीले खासै सघाएको देखिदैन् । जसको परिणामस्वरुप शैक्षिक बेरोजगारहरुको संख्या पनि बढदै गएको देखिन्छ ।
- **प्रविधिको विकास:** विगत केहि वर्ष देखि सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा भएको द्रुत विकासले धेरै जसो रोजगारीका अवसरहरुमा मेशिन, रोबोट र कृत्रिम बौद्धिकताको प्रयोग बढेको देखिन्छ । अदक्ष कामदारले

गर्ने कामहरु प्रविधिको माध्यमद्वारा गर्न थालिएको छ, जसको परिणामस्वरुप रोजगारी गुमाउनेहरुको संख्यामा वृद्धि भई बेरोजगारी बढदै गएको छ ।

- **प्राविधिक शिक्षामा सहज पहुँच नहुनु:** श्रम बजारमा निम्न र मध्यम स्तरको रोजगारी सजिलै प्राप्त गर्न सहयोग गर्ने प्राविधिक शिक्षामा सर्वसाधारणको सहज पहुँच कायम हुन सकेको छैन् । प्राविधिक शिक्षालय वा तालिम केन्द्रहरु अझै पनि शहर केन्द्रित हुनु र महंगो शुल्कका कारण विपन्न एवम् गरिब वर्गका व्यक्तिहरु प्राविधिक शिक्षा प्राप्त गर्न असमर्थ रहेको देखिन्छ । प्राविधिक शिक्षामा सहज पहुँच नहुनुले पनि बेरोजगारी समस्या बढेको देखिन्छ ।
- **सामाजिक असमानता:** समाजमा विद्यमान विभिन्न सामाजिक, धार्मिक र राजनीतिक भेदभाव, कुरीति तथा अन्धविश्वासहरुले पनि बेरोजगारीलाई प्रोत्साहन गरेको देखिन्छ । जस्तैः ज्यालामा विभेद, महिला र पुरुषको कार्यक्षमता समान नहुनु, महिला श्रमशक्तिलाई काममा नलगाउनु आदि । त्यसैले सामाजिक असमानता पनि बेरोजगारीको मुख्य कारक हो ।
- **गरिबी:** गरिब व्यक्ति अक्सर बेरोजगार नै हुने गर्दछ । गरिब तथा विपन्न वर्गका व्यक्तिहरु सामाजिक तथा आर्थिक अवसरहरुबाट वञ्चित हुने गर्दछ वा वहिष्करणमा परेका हुन्छन् । गरिब व्यक्तिहरुको आर्थिक उन्नतिको मुख्य आधार नै श्रम रहेको छ । श्रमको उपयोग नभएको अवस्थामा आम्दानी वा आयआर्जन गर्न नसकेर बेरोजगार बस्नु पर्ने अवस्था रहन्छ ।

बेरोजगारीको प्रभाव

बेरोजगारीले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक र मानसिक रुपमा प्रभाव पार्ने गर्दछ । जस मध्ये मुख्य प्रभावहरुमा गरिबी, अशिक्षा, न्यून आर्थिक वृद्धि, द्वन्द्ध, हत्या हिंसा, लुटपाट लगायत अन्य अपराधका घटनाहरुमा वृद्धि, कुपोषण वा रोग व्याधी तथा भोकमरीमा वृद्धि, मानव बेचबिखन तथा तस्करीमा वृद्धि, लागु पदार्थ दुर्व्यसनी तथा ओसारपसारमा वृद्धि, कुशासन तथा भ्रष्टाचारमा वृद्धि आदि रहेका छन् ।

बेरोजगारी समस्या समाधानका उपायहरु

बेरोजगारी समस्या समाधानका मुख्य उपायहरु यसप्रकार रहेका छन् ।

- **रोजगारी सिर्जना एवम् प्रवर्द्धन:** बेरोजगारीको समस्यालाई समाधान गर्ने मुख्य उपाय भनेकै रोजगारीका अवसरहरुको सिर्जना एवम् रोजगार प्रवर्द्धन गर्नु हो । रोजगारी सिर्जना भनेको कुनै पनि अर्थतन्त्रमा रोजगारीका नयाँ नयाँ अवसरहरुको शुरुवात गर्नु हो भने रोजगार प्रवर्द्धन भनेको रोजगारी सिर्जनालाई बढाउने वा प्रोत्साहन गर्ने कार्य हो । रोजगारी सिर्जना जुनसुकै ठाउँ र क्षेत्रमा गर्न सकिन्छ । रोजगारी सिर्जनामा निजी क्षेत्रको अहम् भूमिका हुन्छ । जति धेरै रोजगारी सिर्जना वा प्रवर्द्धन गर्न सकियो, त्यति नै बेरोजगारी घट्दै जान्छ ।
- **श्रम बजारको विश्लेषण गरी सोही अनुसारको सीप तथा क्षमता विकास गर्नुपर्ने:** श्रम बजारमा कुन किसिमको जनशक्तिको अत्यधिक माग वा खाँचो रहेको छ, कस्तो प्रकारको जनशक्ति तयार गर्दा श्रम बजारमा सजिलै रोजगारी प्राप्त गर्न सकिन्छ वा स्वरोजगारका गतिविधिमा छिट्टै संलग्न हुन सकिन्छ । साथै कृत्रिम बौद्धिकताले प्रभाव पार्न सक्ने क्षेत्रका कामदारहरुलाई समेत लक्षित गरी सीप तथा क्षमता विकास

गर्नु पर्दछ । श्रम बजारको विश्लेषण गरेर मात्र सीप तथा क्षमता विकासका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नु पर्दछ । यसले विद्यमान र भविष्यमा हुने बेरोजगारीका समस्यालाई समाधान गर्न सघाउँछ ।

- **श्रम बजार व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने:** श्रम बजारलाई सहज, पहुँचयोग्य र प्रविधिमैत्री बनाई देशमा सिर्जित रोजगारीको विवरण र रोजगारीमा आबद्धता सम्बन्धी सूचनाको सम्प्रेषण तथा श्रम/रोजगार विनिमय हुन सक्ने गरी रोजगारदाता र श्रमिक बीचको सम्बन्ध स्थापित गरी बेरोजगारहरुलाई रोजगारीमा पदस्थापन गर्नु पर्दछ ।
- **स्थानीय आर्थिक गतिविधिहरुमा वृद्धि गर्नुपर्ने:** स्थानीय आर्थिक गतिविधिहरुमा हुने लगानीले स्थानीय उद्योग, व्यापार, कृषि, पर्यटन, सूचना प्रविधि जस्ता क्षेत्रमा रोजगारीका थप अवसरहरु सिर्जना गर्न सकिन्छ । जसले स्थानीय अर्थतन्त्रलाई सबल, सुदृढ र विकसित हुन मदत गर्छ । परिणामस्वरुप समुदायको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा सहयोग पुग्दछ ।
- **उद्यमशीलताको विकास एवम् प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने:** यसले व्यक्तिहरुलाई स्वावलम्बी, सक्षम र आत्मनिर्भर बनाउँछ । व्यक्तिहरुमा नयाँ नयाँ विचार र व्यवसायिक अवसरहरु प्रदान गर्दछ । रोजगारीका सम्भावना र अवसरहरु बढाउँछ । यसले अर्थतन्त्रलाई मजबुत बनाई समुदायलाई समृद्धि र प्रगतिको दिशामा अग्रसर हुन योगदान गर्दछ ।
- **स्वरोजगार प्रवर्द्धन गर्न सहयोग प्रदान गर्नुपर्ने:** स्वरोजगारलाई प्रवर्द्धन गर्न विभिन्न सहयोगहरु जस्तैः ऋण वा अनुदान, सीप वा तालिम, पूर्वाधारहरुको विकास, प्रविधि र बजारमा पहुँच, समकालिन नीति, योजना तथा कार्यक्रम आदिको अहम् भूमिका हुने गर्छ । जसको माध्यमद्वारा बेरोजगार व्यक्तिहरुलाई स्वरोजगारका गतिविधिहरुमा संलग्न हुने वातावरण निर्माण गरी स्थानीय उत्पादनहरुमा समेत वृद्धि गर्न सकिन्छ ।
- **श्रमको सम्मान:** श्रम र श्रमिकलाई हेर्ने सामाजिक दृष्टिकोण एवम् श्रमप्रति सम्मानको अभावका कारण उपलब्ध रोजगारीका कतिपय अवसरहरुमा काम गर्न मन नपराउने अवस्था विद्यमान छ । त्यसैले श्रम र श्रमिकको सम्मानमा अभिवृद्धि हुने खालको भाषा, व्यवहार, संस्कार र काम गर्ने संस्कृतिको विकास गर्नु अपरिहार्य रहेको छ ।
- **बेरोजगार सेवा सहायता:** श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने सबै बेरोजगार व्यक्तिहरुको समस्या एकै प्रकृतिको हुदैनन् । कसैलाई सीपको आवश्यक्ता हुन्छ भने कसैलाई परामर्शको त कसैलाई सूचना वा जानकारीको खाँचो हुन्छ । त्यसैले श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने बेरोजगार व्यक्तिहरुलाई आवश्यकता अनुसारको बेरोजगार सेवा सहायता प्रदान गरी श्रम बजारमा सहज प्रवेश गर्न सहयोग गर्नु पर्दछ । यसले बरोजगारी न्यूनीकरणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

निश्कर्ष

बेरोजगारी एक जटिल समस्या हो, जसले व्यक्ति, परिवार, समाज र समग्र राष्ट्रलाई नै प्रभावित गर्ने काम गर्छ । बेरोजगारीले सामाजिक विकृति लगायत अन्य समस्याहरु सिर्जना गर्दछ । यसले देशको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा गतिरोधको स्थिति उत्पन्न गर्छ । यसले असहमति, आर्थिक असुरक्षा र आत्मविश्वासमा कमी ल्याउँछ । यसले प्रतिभा पलायन हुने स्थिति पनि सिर्जना गर्दछ । बेरोजगारीको अन्त्य गर्न मानिसहरूको आय वृद्धि हुने

गतिविधि एवम् क्रियाकलापहरु सञ्चालन गर्नुको साथै रोजगारीका अवसरहरु सिर्जना गर्न सहयोग पुग्ने नीति तथा योजनाहरु कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ । मौद्रिक नीति, वित्तीय नीति, आर्थिक गतिविधि र लगानीको माध्यमबाट उत्पादनमा वृद्धि गरी थप रोजगारीका अवसरहरु सिर्जना गरी बेरोजगारीको समस्यालाई कम गर्न सकिन्छ । बेरोजगार व्यक्तिहरुको श्रमलाई सीपसंग, सीपलाई उत्पादनसंग र उत्पादनलाई बजारसंग जोड्न पर्दछ । जसको परिणामस्वरुप सामाजिक र आर्थिक विकासमा समेत सहयोग पुग्नेछ ।